

فعالیت‌های اجتماعی و مدنی حاج‌زین‌العابدین تقی‌اف؛
نمودی از تأثیر نخبگان اقتصادی
در پیشرفت و تعالی جوامع

سجاد حسینی

دانشجوی دکتری تاریخ
دانشگاه اصفهان

چکیده

حاج زین‌العابدین تقی‌اف یکی از مهم‌ترین شخصیت‌های منطقه‌ی قفقاز در اواخر قرن ۱۹م. و اوایل قرن ۲۰م. می‌باشد. وی در امور اقتصادی، خصوصاً صنعت نفت توفیقات فراوانی را به دست آورد و ثروت کلان خود را در راه سعادت و خوشبختی مسلمانان قفقاز و دیگر مسلمانان امپراتوری روسیه و ایران به کار بست.

کارنامه‌ی فعالیت‌های اجتماعی و مدنی تقی‌اف حاکی از خدمات بی‌دریغانه‌ی او برای مسلمانان قفقاز و بالاخص شهر باکو است. از این روست که وی شایسته‌ی عنوان «پدر شهر باکو» (Baki Atasi) می‌گردد. تقی‌اف عضو دوما‌ی شهر باکو بود و بسیاری از طرح‌های عمران و آبادانی شهر را با وام‌های شخصی خود پیش می‌برد. وی در امور خیریه و بشردوستانه نیز دستی داشت و بسیاری از انجمن‌های خیریه‌ی قفقاز و دیگر سرزمین‌های اسلامی و حتی مسیحی از کمک‌ها و اعانات او متنفع می‌شدند. زلزله‌ی شهر سماخی در ۱۹۰۲م. و اپیدمی هولناک شهر باد کوبه در ۱۹۰۴م. نیز صحنه‌های دیگر از خدمات اجتماعی تقی‌اف می‌گردد.

این شخصیت متنفذ در راستای اطفای آتش درگیری‌های ارمنی-مسلمان قفقاز در اوایل قرن

۲۰م. گام برداشت و به عنوان یک مصلح اجتماعی که در نزد زعمای مسلمان و ارمنی جایگاه والایی داشت؛ صلح و آشتی را در دنیای آشفته‌ی آن روز قفقاز اشاعه داد.

تقی‌اف اصلاح وضعیت اجتماعی زنان مسلمان را در برنامه‌ی کاری خود قرار داد و علاوه بر تأسیس نخستین مدرسه‌ی دختران مسلمان سرتاسر روسیه و ایران، به راه اندازی انجمن‌های خیریه زنان اهتمام ورزید.

واژگان کلیدی: حاج زین العابدین تقی‌اف، فعالیت‌های اجتماعی و مدنی، قفقاز، باکو.

مقدمه

اواخر قرن ۱۹م. و اوایل قرن ۲۰م. یکی از درخشان‌ترین دوره‌های حیات اجتماعی و مدنی قفقاز محسوب می‌گشت. در این دوران بیشتر شهرهای مسلمان‌نشین این منطقه در حال توسعه به سرمایه‌بردند و رفته رفته بر جمعیت آنها افزوده می‌شد. نهادهای اجتماعی و مدنی نیز به تبع پیشرفت شهرها رشد فزاینده‌ای داشتند. این رشد و پیشرفت، با الهام‌گیری از حیات اجتماعی و مدنی روسیه و اروپا صد چندان می‌شد و در این بین تجار، بازرگانان و روشنفکران و دانش‌آموختگان روسیه و غرب نقش مهمی را ایفا می‌نمودند. شاخص‌ترین نمود این روند رو به صعود، شهر تجاری- صنعتی باکو بود. این شهر علاوه بر ارتباطات گسترده‌ی تجاری و بازرگانی با دنیای خارج، به عنوان مهد صنعت نفت امپراتوری تزاری، محل حضور و فعالیت سرمایه‌گذارانی از دیگر مناطق جهان بود.

بدین ترتیب مظاهر نوین تمدن به سهولت در باکو رخنه کرد، با فرهنگ بومی اسلامی آن وفق یافت و از آنجا به دیگر مسلمان‌نشین‌های قفقاز سرایت نمود. البته باکو و دیگر شهرهای مسلمان‌نشین‌های قفقاز جنوبی مدت‌های مدیدی در کشاکش سنت و مدرنیته روزگار گذرانیدند و سرانجام در آستانه قرن ۲۰م. ترکیب جالبی از این دو به منصفی ظهور رسید. بر این اساس نهادهای اجتماعی و مدنی در قالب‌های اسلامی هویدا گشتند. دوماً شهر باکو به عرصه‌ی فعالیت نمایندگان مسلمان در جهت پیشرفت و اعتلای این شهر تبدیل شد، NGOها و انجمن‌های غیردولتی به سبک غربی اما با اهداف و عملکرد کاملاً اسلامی ظهور کردند، جنبش فمینیستی در میان زنان مسلمان رشد نمود، مراکز بهداشتی و درمانی به همت مسلمانان متمدن راه اندازی شد و بدین ترتیب این سرزمین دوران پویایی از حیات اجتماعی و مدنی را سپری نمود. در تمامی این تحولات رد پای از

تقی اف در چنین فضایی با بهره‌گیری از ثروت حاصل از فعالیت‌هایش در صنایع نفت، نساجی، شیلات و کشتیرانی گام در مسیر فعالیت اقتصادی دیگری بنام تجارت می‌نهد. در واقع تجارت بارزترین وجه فعالیت‌های تقی اف به حساب می‌آید. از این رو وی با عناوینی چون «تاجر بادکوبه‌ای»، «تاجر درجه اول»، «تاج التجار» و... شناخته می‌شد.

خدمات شهری

تقی اف از مؤثرترین و فعال‌ترین شهروندان شهر باکو در آن دوران محسوب می‌گشت. وی نسبت

**سانسورهای موجود
در دوران شوروی
موجب شده بود
تا نام و نشان تقی اف،
به عنوان یکی نمایندگان
سرمایه‌داری
جمهوری آذربایجان،
از تاریخ شهر باکو و
جمهوری آذربایجان
حذف گردد**

به مسائل و مشکلات اجتماعی و مدنی زادگاه خویش

بی تفاوت نبود و در راه برطرف ساختن آن می‌کوشید.

خدمات شهری تقی اف در باکو به قدری است که بررسی

تاریخ حیات مدنی این شهر در اواخر قرن ۱۹ م. و اوایل

قرن ۲۰ م. بدون در نظر گرفتن وی غیرممکن می‌باشد.

سانسورهای موجود در دوران شوروی موجب شده بود تا

نام و نشان تقی اف، به عنوان یکی نمایندگان سرمایه‌داری

جمهوری آذربایجان، از تاریخ شهر باکو و جمهوری

آذربایجان حذف گردد. بدین ترتیب تاریخ‌هایی ابتر نگاشته

می‌شد و بسیاری از رخدادهای عمرانی شهر باکو بدون

مطرح گشتن بانی آن، تقی اف، شرح داده می‌شد. مردم

باکو تا به امروز تلاش‌ها و کوشش‌های تقی اف در این

عرصه را فراموش نکرده‌اند و همواره از این پدر مهربان و گشاده دست به نیکی یاد می‌کنند.

تقی اف از تأثیرگذارترین افراد در دومی شهر باکو به حساب می‌آید. وی در جلسات مختلف این شورا

شرکت می‌کرد و با نطق‌های آتشین سامان‌دهی خیابان‌های شهر، احداث میدان‌ها و ایجاد فضای سبز

در آن را پیشنهاد می‌نمود. وی در سال ۱۸۸۶ م. ۱۳۰۳ ه.ق. به هزینه شخصی خود اداره‌ی آتشنشانی

باکو را بنیان نهاد. این اقدام وی در شهر نفت خیز باکو از ارزش فراوانی برخوردار بود و برای حفظ امنیت

چاه‌های نفتی، واحدهای صنعتی و اماکن مسکونی شهر بسیار ضروری به نظر می‌رسید.

طرح احداث راه آهن شهری باکو (قونقا)، در سال ۱۸۸۷ م. ۱۳۰۴ ه.ق. به همت تقی اف و تنی چند

از سرمایه‌داران خارجی تحقق پذیرفت. این طرح در سال ۱۸۹۲ م. / ۱۳۰۹ ه.ق. مورد بهره برداری قرار گرفت و موجب بهبود وضعیت سیستم حمل و نقل شهری باکو شد. وی همچنین جهت اجرایی شدن طرح‌های عمرانی باکو، وام‌هایی را به اداره‌ی بلدیة‌ی این شهر اعطا نمود. تقی‌اف در سال ۱۸۹۵ م. / ۱۳۱۲ ه.ق. مبلغ ۷۵۰ هزار منات را به مدت ۳۵ سال و با بهره شش درصد به بلدیة باکو وام داد (سلیمانوف، ۱۳۸۵: ۴۴ و ۴۲).

تقی‌اف یکی از پرنفوذترین اعضای «اتحادیه صاحبان املاک» باکو بود. وی در چارچوب فعالیت‌هایش در این اتحادیه، در جهت سامان بخشی وضعیت اجتماعی و مدنی شهر باکو، عمران و آبادانی شهر، تأمین بهداشت آن و تنظیم روابط صاحبان املاک و مستأجرین کوشید.

تقی‌اف

بعد از اپیدمی

وحشتناک سال

۱۸۹۲ م. / ۱۳۰۹ ه.ق.

جهت برطرف ساختن

مشکل کمبود آب آشامیدنی باکو

وارد عمل گشت

و مجوز اجرای

طرح انتقال آب به باکو

را از بلدیة

این شهر اخذ کرد

افزایش جمعیت باکو و کمبود آب آشامیدنی، مشکلات فراوانی را برای اهالی آن به وجود آورده بود. استفاده از آب‌های آلوده، موجب گسترش بیماری‌های همه‌گیر در این شهر صنعتی می‌گشت. تقی‌اف بعد از اپیدمی وحشتناک سال ۱۸۹۲ م. / ۱۳۰۹ ه.ق. جهت برطرف ساختن مشکل کمبود آب آشامیدنی باکو وارد عمل گشت و مجوز اجرای طرح انتقال آب به باکو را از بلدیة‌ی این شهر اخذ کرد. در ابتدا گروهی جهت یافتن منبع آب در دامنه «شاه داغ» منطقه‌ی قوبا، وارد عمل شدند. این گروه جهت انجام عملیات جستجو

مبلغ ۲۵ هزار منات دریافت نموده بودند و بر اساس قراردادی که با تقی‌اف داشتند؛ در صورت موفقیت یک میلیون منات دیگر دریافت می‌نمودند. (حبل‌المتین، شماره ۳۴، ۲۳ ربیع‌الاول ۱۳۲۰ ه.ق. / ۳۰ ژوئن ۱۹۰۲ م.؛ 9-48, 1993, Тапибзадэ) سرانجام این طرح اجرایی شد و عملیات احداث خط لوله‌ی انتقال آب از شاه داغ به باکو آغاز گشت و در فوریه ۱۹۱۷ م. / ربیع‌الثانی ۱۳۳۵ ه.ق. مورد بهره‌برداری قرار گرفت. این طرح نه تنها برای شهر باکو بلکه برای تمامی مناطق شبه جزیره آبرون مغید واقع گشت و نام و یاد مجری خیرخواه آن را در قلوب ساکنان این مناطق جاودانه ساخت.

به همین مناسبت در سال ۱۹۸۹ م. یکی از قصبه‌های ناحیه‌ی «سومقاییت» باکو عنوان «زین‌العابدین تقی‌اف» را به خود گرفت. سرتاسر این قصبه تداعی‌گر یاد و خاطره‌ی

تقی‌اف می‌باشد و بر چندین تیم ورزشی، کوچه، اداره، پارک و... این قصبه عنوان تقی‌اف داده شده است. ساکنان قصبه‌ی «زین‌العابدین تقی‌اف» هر سال به مناسبت تولد و وفات تقی‌اف، آیین‌ها و مراسم‌های بزرگداشتی را در مساجد، مدارس و مراکز فرهنگی برگزار می‌نمایند. (<http://azerbaijan.news.az/index.php?Lng=aze&Pid=21051>)

اصلاح وضعیت اجتماعی زنان

تقی‌اف را باید یکی از فعالان و احیاگران مقام و منزلت اجتماعی زن مسلمان قلمداد کرد.

تقی‌اف

همچنین از حامیان

انجمن‌های غیردولتی

در عرصه‌ی

زنان بود

و همسرش، صونا تقی‌اوا،

یکی از فعال‌ترین اعضای

این انجمن‌ها

تلقی‌می‌گشت

فعالیت‌های او در این عرصه باعث نوعی بیداری در جوامع اسلامی شد. تأسیس نخستین مدرسه دختران مسلمان در روسیه را می‌توان گامی بزرگ در راستای ارتقای آگاهی‌های زنان مسلمان این منطقه دانست. این عمل پیشگامانه در تمامی ممالک اسلامی بازتاب یافت و تأثیرات آن سرتاسر این سرزمین‌ها را فراگرفت.

تقی‌اف در تحقق این امر بر آموزه‌های مترقی دین اسلام تکیه کرد. وی حدیث شریف «العلم فریضه علی کل مسلم و المسلمه» را گوشزد نمود و رعایت و آموزش مسائل دینی را در نظامنامه این مدرسه گنجانده. وی با این کار راه مخالفت و کارشکنی مرتجعین به ظاهر دیندار را بست و دیدگاه واقعی دین مبین اسلام نسبت به مسئله‌ی

زن را عرضه داشت. بعدها بسیاری از فارغ‌التحصیلان مدرسه‌ی دختران مسلمان الکساندرسکی، به عنوان زنان آگاه و تحصیل کرده مسلمان، در بهبود وضعیت زنان مسلمان باکو و دیگر مسلمان نشین‌های قفقاز گام برداشتند.

تقی‌اف همچنین از حامیان انجمن‌های غیردولتی در عرصه‌ی زنان بود و همسرش، صونا تقی‌اوا، یکی از فعال‌ترین اعضای این انجمن‌ها تلقی‌می‌گشت. صونا تقی‌اوا، همسر تقی‌اف، در سال ۱۹۰۶م. / ۱۳۲۴ هـ.ق. به ریاست «جمعیت خیریه‌ی زنان باکو» انتخاب گشت. بدین ترتیب خانه‌ی تقی‌اف به مرکز فعالیت‌های اجتماعی زنان باکو تبدیل گشت و بخشی از ثروت وی در این راه مورد استفاده قرار گرفت.

امور خیریه و بشردوستانه

تقی‌اف یکی از فعال‌ترین اشخاص در امور خیریه و بشردوستانه زمانه‌ی خویش محسوب می‌گشت. وی همیشه اخبار مربوط به امور خیریه را در مطبوعات جهان اسلام دنبال می‌کرد و در صورت امکان در آن اشتراک می‌جست: «مترجم مذکور (میرزا صادق شیرازی) در موارد لازمه مثل اینکه در فلان شهر تشکیل انجمن خیریه شده یا تاسیس مدرسه و معلم خانه در فلان شهر یا فلان بلد بنای مریضخانه و مسافرخانه و غسلخانه شده و امثال این اعمال خیریه کرده اند؛ به قسمی به حاجی القا می‌نماید که اغلب اوقات همان روز حاجی در آن اعمال خیریه خود را شریک می‌نماید و وجهی تلگرافاً یا مکتوباً ارسال می‌نماید.»

(حبل‌المتین، شماره ۳۰، ۱۷ صفر ۱۳۲۰ هـ. ق. /

۲۶ مه ۱۹۰۲ م.؛ 42، c. طالبزاده)

**تقی‌اف
یکی از فعال‌ترین اشخاص
در امور خیریه
و بشردوستانه
زمانه‌ی خویش
محسوب می‌گشت.
وی همیشه اخبار مربوط به
امور خیریه را در
مطبوعات جهان اسلام
دنبال می‌کرد**

حضور پررنگ تقی‌اف در امور خیریه‌ی مسلمانان و غیرمسلمانان، نمایان‌گر شخصیت نوع دوست او می‌باشد. انجمن‌های خیریه‌ی باکو، انجمن خیریه‌ی مسلمانان سن پترزبورگ، انجمن خیریه‌ی ایتمارامنه، ایتماروس گنجه، مسلمانان داغستان، حاجی‌ترخان (آستاراخان)، قازان و ... بارها از کمک‌های و اعانات این میلیونر گشاده‌دست بهره‌مند می‌گردند. تقی‌اف حقوق سالانه‌ای را نیز برای اطفال یتیم و زنان بیوه و معلول تعیین می‌کند و نیازمندان هر

سال برای دریافت این مقرری به نزد وی در باکو می‌شتابند.

گویا هر بحران و مشکلی که در باکو و دیگر مسلمان‌نشین‌های قفقاز جنوبی روی می‌داد، بهانه‌ای برای تبلور صحنه‌ای دیگر از خدمات و فعالیت‌های خیر خواهانه‌ی تقی‌اف می‌شد. یکی از این بحران‌ها، شیوع بیماری‌های واگیردار در باکو در اکتبر ۱۹۰۴ م. / رجب ۱۳۲۲ هـ. ق. بود. این بحران به قدری حاد بود که بسیاری از مردم برای در امان ماندن از خطر ابتلا به بیماری به باغات اطراف شهر مهاجرت کرده بودند. تعداد مبتلایان روزانه به ۱۴ نفر می‌رسید. به دلیل بالای بودن آمار مسلمانان مبتلا، حمام‌ها و خزینه‌های مسلمانان تعطیل می‌گردد. در چنین اوضاعی در اطراف شهر چندین مریضخانه جهت مداوای بیماران احداث می‌شود. تقی‌اف

نیز با حس بشردوستانه‌ی خود بدین مریضخانه‌ها کمک مالی می‌کند: «یک مبلغ زیادی به جهت تمامی مریضخانه‌های مسلمانان، روس، ارمنی و سایر مخارج متعلق به این ناخوشی حاجی زین العابدین تقی‌یوف از جیب جوانمردی درباره نوع خود مرحمت کردند». (چهره نما، شماره ۱۲، ۱۵ شعبان ۱۳۲۲ هـ.ق. / ۲۳ اکتبر ۱۹۰۴ م.)

زلزله‌ی شیروان (۱۹۰۲ م. / ۱۳۱۹ هـ.ق.)

زلزله‌ی پر قدرتی در ۱ ژانویه ۱۹۰۲ م. / ۴ ذی القعدة ۱۳۱۹ هـ.ق. شیروان قفقاز را لرزاند.

این زمین لرزه خسارات فراوانی به شماخی مرکز شیروان و تعدادی از روستاهای منطقه وارد کرد. بر اساس آمار اولیه، در اثر این حادثه بیش از دو هزار و دویست نفر جان باختند و هزار و ۵۶۱ خانواده بی‌خانمان شدند.

درگیری‌ها و اختلافات

قومی - مذهبی ارامنه

و مسلمانان در

منطقه قفقاز بار دیگر

در نخستین سال‌های قرن ۲۰ م.

رخ نمود

و آتش این اختلافات

علاوه بر باکو،

به نواحی دیگر این سامان

نیز کشیده شد

تقی‌اف بعد از آگاهی از وقوع چنین حادثه‌ای، فوراً وارد عمل شد و با تشکیل گروهی امدادی به یاری اهالی شیروان شتافت. هر چند کمک‌های دولتی و مردمی از سوی امپراتور روسیه، جانشین کل قفقازیه و برخی از تجار و ثروتمندان روس و ارمنی و مسلمان روسیه روانه منطقه‌ی مصیبت‌زده شده بود، اما اقدامات فوری و گسترده تقی‌اف در سامان بخشی اوضاع زلزله‌زدگان، همگی آن فعالیت‌ها را تحت‌الشعاع قرار داد. شیروانیان به قدری تحت تأثیر این خدمات

بشردوستانه قرار گرفتند که تامدت‌های مدیری به ستایس و ثنای شخصیت بر جسته تقی‌اف پرداختند.

درگیری‌های ارمنی - مسلمان (۱۹۰۵ م. / ۱۳۲۳ هـ.ق.)

درگیری‌ها و اختلافات قومی - مذهبی ارامنه و مسلمانان در منطقه قفقاز بار دیگر در نخستین

سالهای قرن ۲۰ م. رخ نمود و آتش این اختلافات علاوه بر باکو، به نواحی دیگر این سامان چون

ایروان، تفلیس، شماخی (شیروان)، گنجه، شکلی (نوخا)، شوشا (قرباغ)، نخجوان، جوانشیر، جبرائیل

و زنگزور نیز کشیده شد.

حقیقت امر این است که تفاوت مذهبی ما بین این دو قوم همسایه در برخی از برهه‌های تاریخی باعث به وجود آمدن اختلاف مابینشان شده است. با این همه بسیاری از مسلمانان و ارامنه‌ی اندیشمند و روشنفکر در اواخر قرن ۱۹م. و اوایل قرن ۲۰م. عقیده دیگری داشتند و آن اینکه دو قوم همسایه در تمام ادوار تاریخ زندگی مسالمت‌آمیزی داشته‌اند و تنها دخالت‌های روس‌ها موجب به وجود آمدن دشمنی مابین آن دو شده است.

داستان فولکلوریک «اصلی و کرم» که در نزد هر دو قوم آذری و ارمنی رواج دارد، نمودی از نوع روابط مابین این دو قوم در گذشته می‌باشد. هر چند در این داستان سخن از دل‌باختگی

«کرم» مسلمان به «اصلی» ارمنی به میان آمده است و این خود نمودی از یک زندگی مسالمت‌آمیز است، اما مخالفت‌های خانواده متعصب و مسیحی «اصلی»، بیانگر عمق اختلافاتی است که وجود داشته و دارد.

داستان فولکلوریک «اصلی و کرم» که در نزد هر دو قوم آذری و ارمنی رواج دارد، نمودی از نوع روابط مابین این دو قوم در گذشته می‌باشد

البته نباید تأثیرات ناسونالیسم قومی را نیز نادیده گرفت که در این دوران در سرتاسر جهان رشد کرد و ابتدا ارامنه را در قالب داشناکسیون فرا گرفت و زمانی که ایشان بر مسلمانان آذری قفقاز تاختند، در بین این قوم نیز ظهور کرد و در قالب گروه‌ها و احزاب مختلفی چون «دفاعی» و «مساوات» جلوه گر شد.

تقی‌اف در این دوران بحرانی، در دو مرحله در راستای اصلاح اوضاع اجتماعی منطقه همت گماشت. وی در مرحله‌ی نخست، با صرف مبالغ کلانی، در صدد بهبود وضعیت مسلمانان نواحی بحران زده برآمد. برای مثال مردم شهر شوشا در مرکز قره باغ به دلیل درگیری‌های موجود با کمبود ارزاق رو به رو شده بودند. این مشکل حتی توسط مسئولان دولتی حاضر در تفلیس نیز حل نشد. تنها اقدام فوری و قاطعانه‌ی تقی‌اف در ارسال آذوقه بدان منطقه، مسلمانان شوشا را از خطر گرسنگی نجات داد (سلیمانوف: ۲۴۴).

او همچنین در راه حفظ امنیت کارگران ایرانی مقیم باکو و انتقال آن‌ها به ایران، به یاری ابوالحسن خان معاضدالسلطنه کنسول ایران در باکو شتافت:

«دویم کسی که در این بلا به فریاد رسید جناب حاجی زین‌العابدین تقی‌اف بود که کشتی‌های

خود را وقف مسلمان‌ها کرد و تمامی ایرانی‌ها را جناب معاضدالسلطنه به کشتی می‌رسانید و کشتی‌های او مجاناً می‌برد. الحق این وجود مبارک هم در این مورد داد جوانمردی و دریای کرم نمود». (چهره‌نما، شماره ۳، ۱۰ رمضان ۱۳۲۳ هـ.ق. / ۱۷ اکتبر ۱۹۰۵ م.)

روزنامه‌ی مظفری در خصوص تلاش‌های تقی‌اف در این مرحله از بحران درگیری‌های ارمنی مسلمان قفقاز سال ۱۹۰۵ م. / ۱۳۲۳ هـ.ق قفقاز را چنین نوشت: «همت و فتوتی که جناب حاجی زین‌العابدین آقا تقی-یوف در دستگیری مردم، خاصه فقرا و ضعفا به خرج داد و اعاناتی که به عامه مردم نمود و زحماتی که شخصاً در این ایام خونریزی متحمل شده قابل ثبت در صفحات تواریخ است». (مظفری، شماره ۲۲، ۱ شوال ۱۳۲۳ هـ.ق. / ۲۸ نوامبر ۱۹۰۵ م.)

**در اثر مساعی تقی‌اف،
روحانیان هر دو مذهب
با حضور در مساجد
و کلیساها
هم کیشان خود را
به کنار نهادن اختلافات
و درگیری‌ها و
زندگی مسالمت آمیز با
همدیگر فرخواندند.**

تقی‌اف در مرحله دوم، در راستای حل ریشه‌ای این درگیری‌ها کوشید. او برای انجام این کار از نفوذ و اعتبار خود در نزد علما و روحانیان ارمنی و مسلمان بهره جست. در اثر مساعی تقی‌اف، روحانیان هر دو مذهب با حضور در مساجد و کلیساها هم کیشان خود را به کنار نهادن اختلافات و درگیری‌ها و زندگی مسالمت آمیز با همدیگر فراخواندند. و بدین ترتیب صلح و آرامش بار دیگر منطقه قفقاز را فرا گرفت. دولت روسیه نیز اختیارات ویژه‌ای در اختیار تقی‌اف قرار داده بود تا هر چه زودتر آتش این درگیری‌های قومی - مذهبی را فرونشاند.

موفقیت تقی‌اف در این امر، بر اعتبار و شهرت او در سرتاسر روسیه افزود. تلگراف‌های تبریک و شادباش بدین مناسبت از تمامی شهرهای قفقاز بدو ارسال گشت. مقامات دولتی و مذهبی در این تلگراف‌ها از بازگشت آرامش به باکو و سرتاسر قفقاز ابراز خوشنودی نمودند و از برقراری صلح و آرامش در مناطق خود به وی گزارش دادند. تقی‌اف در خصوص این موفقیت به علمای و روحانیان ارمنی و مسلمان چنین اظهار داشت: «از خدا توفیق می‌خواهم که همیشه بتوانم چنین آشوب‌های بزرگ را راحت کنم و نوع خود را استراحت نمایم.» (چهره‌نما، شماره ۱۹، ۱۵ صفر ۱۳۲۳ هـ.ق. / ۲۱ آوریل ۱۹۰۵ م.)

نتیجه

حاج زین العابدین تقی‌اف یکی از نخبگان اقتصادی جامعه‌ی مسلمانان قفقاز در اواخر قرن ۱۹م. و اوایل قرن ۲۰م. محسوب می‌گردد. وی از قدرت اقتصادی‌اش در راه بهبود اوضاع اجتماعی جامعه بهره جست. بارزترین نمود این خدمات در شهر باکو و دیگر مسلمان‌نشین‌های قفقاز جنوبی متبلور گشت. از این رو در دوره‌های بعدی بسان یک نخبه‌ی سمبولیک الهام بخش ساکنان سرزمین خود گشت و به عنوان «پدر شهر باکو» ملقب شد.

تقی‌اف به عنوان یکی از اعضای دوما‌ی شهری باکو، در راستای آبادانی و عمران شهر باکو گام برداشت و در صورت لزوم بخشی از ثروت شخصی

خود را در این راه به کار بست. تأسیس آتشنشانی و راه آهن شهری (قونقا) باکو در سایه‌ی تلاش‌ها و مساعی تقی‌اف تحقق پذیرفت و سیستم آبرسانی این شهر در حال افزایش جمعیت، به همت شخص وی سامان یافت. تقی‌اف با تأسیس نخستین مدرسه‌ی دختران مسلمان سرتاسر روسیه و ایران و با حمایت از انجمن‌ها و NGOهای مربوط به زنان مسلمان باکو، به یکی از برجسته‌ترین اصلاح‌گران وضعیت اجتماعی زن مسلمان در اواخر قرن ۱۹م. و اوایل قرن ۲۰م. مبدل گشت.

بسیاری از انجمن‌های خیریه‌ی مسلمانان و حتی مسیحیان منطقه، تحت حمایت‌های مالی تقی‌اف قرار داشتند و بسیاری از خانواده‌های بی‌سرپرست از وی مستمراً ماهانه دریافت می‌نمودند

بسیاری از انجمن‌های خیریه‌ی مسلمانان و حتی مسیحیان منطقه، تحت حمایت‌های مالی تقی‌اف قرار داشتند و بسیاری از خانواده‌های بی‌سرپرست از وی مستمراً ماهانه دریافت می‌نمودند. زلزله‌ی هولناک ۱۹۰۲م. شیروان، اپیدمی ۱۹۰۴م. باکو به صحنه‌ی دیگری از خدمات بشردوستانه‌ی تقی‌اف تبدیل گشت.

درگیری‌های ارمنی-مسلمان قفقاز در سال ۱۹۰۵م. نیز با میانجی‌گری شخص تقی‌اف پایان یافت و این شخصیت متنفذ در نزد مسلمانان، ارمنه و دولت روسیه در این برهه از تاریخ منطقه به مانند یک مصلح و منجی اجتماعی عمل کرد و از تداوم یکی از خونین‌ترین درگیری‌های قومی و مذهبی آن دوران جلوگیری نمود.

به نظر می‌رسد نقش کم‌رنگ دولت تزاری در این منطقه‌ی مسلمان‌نشین امپراتوری روسیه،

زمینه را برای دخالت نیروهای مردمی چون تقی‌اف فراهم آورد و مسلمانان منطقه با دیدن عقب‌ماندگی‌های خود و کم‌توجهی دولت مسیحی روسیه در صدد مرتفع ساختن آن برآمدند. رقابت‌های موجود میان مسلمانان و مسیحیان منطقه چون آرامنه، گرجیان و روس‌ها، که بعضاً از حمایت‌های جدی دولت روسیه برخوردار می‌شدند، نیز بر اهتمام هر چه بیشتر گروه‌های مردمی مسلمان در جهت بهبود اوضاع اجتماعی و مدنی خویش موجب گشت که در این میان تقی‌اف مهم‌ترین نقش را ایفا می‌نمود.

تقی‌اف نمونه‌ی اعلائی از یک نخبه‌ی قدرتمند است که با استفاده از قدرت اقتصادی خود بر کنش تاریخی جامعه اثر می‌گذارد و به مانند یک قهرمان تاریخی روند تاریخ را تغییر می‌دهد. تقی‌اف نشان داد که قهرمانان تاریخی تنها پادشاهان و جنگاوران (نخبگان اقتدار) و پیامبران و مصلحان (نخبگان نفوذ) نیستند؛ بلکه یک تاجر متمول نیز می‌تواند بر روند تحولات اثر نهد و در یک کلام مهم و تأثیرگذار باشد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع و مآخذ

الف) کتب:

- اصلی ایله کرم (۱۳۸۷)، حاضیر لایان: علی بزازنده، تبریز: ندای شمس.
- اصلی ایله کرم «آیری بیر روایتده»، (۱۳۸۹)، حاضیر لایان: حسن فرخی قراملکی، تبریز: اختر.
- امین الدوله، میرزا علی خان: (۱۳۵۴)، سفرنامه امین الدوله، به کوشش: اسلام کاظمیه، تهران: توس.
- برتون، رولان، (۱۳۸۰)، قوم شناسی سیاسی، ترجمه: ناصر فکوهی، تهران: نشر نی.
- زیادخان، عادل خان، (۱۹۱۹م)، آذربایجان حقیقه تاریخی، ادبی و سیاسی معلومات، باکو: حکومت مطبعه سی.
- سلیمانوف، مناف، (۱۳۵۸) باکو شهر نفت و موسیقی، ترجمه: صمد سرداری نیا، تبریز: اختر.
- سوتیخوفسکی، تادیوش، (۱۳۸۱)، آذربایجان روسیه شکل گیری هویت ملی در یک جامعه مسلمان، ترجمه: کاظم فیروز مند، تهران: شادگان.
- Китаби-нимем әр-ричал төглә әл-чибал, (1993), Бақы: Азербайжан нәшријјаты.
- Талибзадә, Ахунд Јусиф, (1993), сәрвәт вә сәхавәтлә мәшһур чәнаб һачы Зејналабдин Тағыјевин тәрчүмеји-һалы, Бақы : Азербайжан нәшријјаты.
- Нәриманов, Нәриман, (1993), һачы Зејналабдин Тағыјевин әлли иллик мәишәт вә чәмаәтә хидмәтләри , һачы Зејналабдин Тағыјев, Бақы: Азербайжан нәшријјаты.
- Azərbaycan xalq cümhuriyyəti ensiklopediyası, (2004), c1, Bakı: lider nəşriyyat.
- Әзизов, Түрјан, (1997), Азербайжан XX әсрин әввәлләриндә, Бақы: заман.
- Кәңчәли, Сабир, (1994), һәр сәтирдә бир тарих , Бақы : Шур.

ب) مطبوعات:

- تربیت
- چهره نما
- جبل المتین
- مظفری
- فیوضات
- حدید
- کمال

ج) مقالات:

- Mammadov, Mammad, "Baku's Search for Water: A Brief Chronology", Azerbaijan International , Summer 2002

د) سایت های اینترنتی:

- سایت روزنامه آذربایجان، ارگان رسمی مجلس ملی جمهوری آذربایجان:
<http://azerbaijan.news.az/index.php?Lng=aze&Pid=21051>
- سایت رسمی کمیته ی آمار جمهوری آذربایجان:
<http://www.azstat.org/statinfo/demographic/az/012.shtm>